

Ирина Грузинская

ТАБИАТШЫНАСЛЫКЪ

Умумтасиль окъув юртларынынъ
1-инджи сыныфы ичюн дерслик

*Украина тасиль ве илим, генчлик ве спорт
Назирлиги тарафындан тевсие этильди*

КъДЖИ
«Къырымдевокъувпеднешир» нешрияты»
2012

УДК57.081.1(075.2)

ББК20я721

Г91

Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
(Наказ № 118 від 07.02.2012 р.)

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Експертизу підручника здійснював

Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України

Ілюстрації Альони Мірошніченко

Украин тилинден терджиме эткен Эльмаз Велиева

ШАРТЛЫ БЕЛЬГИЛЕР:

Оджаны динълеймиз
(ильки учь сеятнынъ метинлерини оджа окъуй)

Берабер чифт олып чалышамыз

Берабер группада чалышамыз

Тапмаджаларны тапамыз эм де аталар сёзлерини эзберлеймиз

Г91 **Грущинская И.В.**

Табиатшынаслыкъ: умумтасиль окъув юртларынынъ 1-инджи сыныф ичюн дерслик / украин тилинден терджиме эткен Э. Велиева. — Симферополь: КъДЖИ «Къырымдевокъувпеднешир», 2012. — 148 с. : ренк. — Къырым-татар тилинде.

ISBN 978-966-354-491-5

УДК 57.081.1(075.2)

ББК 20я721

Г91 **Грущинська І.В.**

Природознавство: підруч. для 1 кл. для загальноосвіт. навч. закладів / пер. з укр. Е. Велієвої. — Симферополь : КРП «Видавництво «Кримнавчпед-держвидав», 2012. — 148 с. : іл. — Кримськотатарською мовою.

ISBN 978-966-354-491-5

УДК 57.081.1(075.2)

ББК 20я721

ISBN978-617-656-096-8 (укр)
ISBN978-966-354-491-5

© Грущинська І.В., 2012
© Велиева Е.А., переклад на кримськотатарську мову, 2012
© Видавничий дім «Освіта», художнє оформлення, 2012
© КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав», 2012

ДЕРСЛИКНЕН БИРГЕ ОКЪУЙМЫЗ!

Севимли талелер!

Мен — табиятшынаслыкътан дерслигинъыз олам.
Мен сизлерге тылсымлы табият алемини ачарым.
Бизлер бирликте аджайип сеятларгъа ёнермиз.

Тылсымлы масалларнынъ къараманлары: боджек, балыкъ, къуш ве айван да бизнен берабер ёлгъа чыкъарлар. Чюнки олар табиятнынъ бутюн сырларыны пек яхшы билелер.

Бизлер бераберликте этрафтаки алемни анъламагъа ве къорчаламагъа огренирмиз.

ЭР ШЕЙНИ БИЛЬМЕГЕ АВЕСЛЕНГЕН КЪАРА- МАНЛАРЫМЫЗНЕН ТАНЫШ ОЛАЙЫКЪ:

Айнеджи
Кирпичик —
джесюр табиат
къоруйыджысы

Мавы къанатлы
Кокчекъуш —
акъыл ве дюльберлик
темсили

Алтын пуллу
Табон балыгъы —
хавузларнынъ зийрек
джанавары

Бенекли
Сырлы боджек —
шенъликни ве яшайышны
севген къонъузчыкъ

Дерсликнинъ саифелери сизлерге йыл девамында
табиатны козетмеге ярдым этерлер.

СИЗЛЕРНИ БЕКЛЕЙЛЕР:

БИРИНДЖИ СЕЯТ:

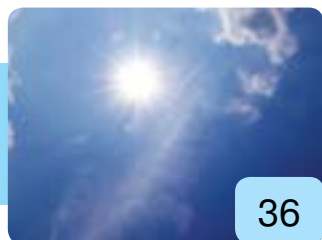
СЕН ЯШАГЪАН АЛЕМ

8

ЭКИНДЖИ СЕЯТ:

ДЖАНСЫЗ ТАБИАТ АЛЕМИ

36

УЧЮНДЖИ СЕЯТ:

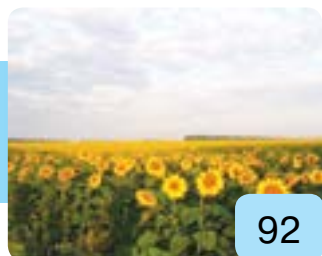
ДЖАНЛЫ ТАБИАТ АЛЕМИ

56

ДЁРТЮНДЖИ СЕЯТ:

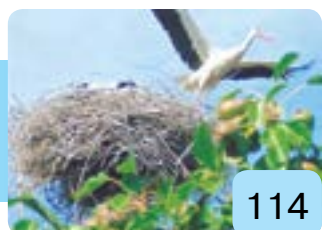
ТУВГЪАН УЛЬКЕ

92

БЕШИНДЖИ СЕЯТ:

УКРАИНА — БИЗИМ УЛЬКЕМИЗ

114

ТАБИАТ АЛЕМИНЕ ЁЛ АЛАЙЫКЪ!

ТАБИАТШЫНАСЛЫКЪ НЕНИ ОГРЕНЕ?

Бакъып чыкъ!

Икяе этиңыз!

Фотосуретлерде сиз нелерни корьдиньыз?

Тюшюнип бакъынъыз!

Бутюн бу ресимлерни не бирлештире?

Акылыңызда тутыңыз!

Инсанлар табиат алеминде яшайлар ве онынъ бир кысмы олмакталар. Табиатсыз яшайыш ёкъ!

Табиатшынаслыкъ санъа табиат акъкъында тарифлер ве оны анъламагъа ярдым этер.

Табиат достуна вазифе.

Сен табиатны не ичюн севгенинъни икяе эт.

БИРИНДЖИ СЕЯТ: СЕН ЯШАГЪАН АЛЕМ

ЭТРАФТАКИ АЛЕМ – БУ НЕДИР?

Сен яшагъан алем этрафтаки алем, деп адлан-дырылгъаныны **билирсинь**.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Сен къаерде яшайсынъ? Сеннен берабер кимлер яшай? Сенинъ этрафынъда нелер бар?

Бакъып чыкъынъыз!

Фотосуретлерде нелер косътерильген?

Сизинъ одаларынъызда олгъан предметлерни айтынъыз.

Ярышлашынъыз!

Инсанлар тарафындан яратылгъан предметлерни ким зияде айтып олур?

Бакъып чыкъ!

Ресимлерде косьтерильген предметлернинъ ангилерини инсан озь къолунен ярата, къайсыларыны — ёкъ?

Сенинъ чевренъдеки эр шей — бу этраф-таки алемдир. Анда табиат инсан къолунен яратылгъан предметлернен бирлеше.

Табиат достуна вазифе. Сен яшагъан алеминъ акъкъында икяе эт я да онынъ ресимини сыз.

ТАБИАТ — БУ, НЕДИР?

Сен джанлы ве джансыз табиат олгъаныны **билр-синь**.

Бакъып чыкъ!

Фотосуретлерде сиз нелерни корьдинъыз?

Оларны адландырынъыз?

Табиат — бу, этрафымызда олгъан, лякин инсан кьолунен яратылмагъан бутюн неселердир.

Тюшюнип бакъ! Анги фотосуретлерде тек табиат тасвирленген?

Бакъып чыкъ ве тенъештир!

Фотосуретлердеки ресимлер ненен фаркъ этелер?

Акылыньда тут!

Табиат джанлы ве джансыз ола.

Джансыз табиат — бу ташлар, топракъ, сув, ель, ава, булутлар.

Джанлы табиат — бу осюмликлер, айванлар, инсанлар.

Эр шейни бильмеге авес олгъанлар ичюн оюн.

Мында не арткач?

Табиат достуна вазифе.

Джансыз ве джанлы табиат акъкъындаки тапмаджаларны хатырла.

ДЖАНСЫЗ ТАБИАТКЪА НЕЛЕР АИТ?

Сен джансыз табиатнынъ объектлери акъкъында билирсинъ.

Янъы сёзлерни акъылындъа тут!

Бутюн предметлерге илимдеки киби — **объектлер**, я да **джысымлар** дедеге мумкюн.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Фотосуретлерде нелерни коресинъ? Табиаткъа нелер аиттир? Нелер исе — ёкъ?

Булутлар, ава, сув, топракъ, ташлар, къум джансыз табиатнынъ объектлери олалар.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Куньдюз ве гедже кокте нелерни корьмек мумкюн?

Диньле!

Бизлер Ер сейяресинде яшаймыз. Ер этрафында онынъ ёлдашы — Ай айлана. Бизим сейяремиз исе Кунеш этрафында арекет эте.

Кунеш, Ай, йылдызлар, сейярелер — булар **кок джысымларыдыр.**

Олар да джансыз табияткъа аиттир.

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз

- Акъшам олса, сачыла,
Куньдюз олса, ачыла.
- Эв тепесинде,
Бир элек фындыкъ.

Табият достуна вазифе.

Кунеш, Ай ве йылдызлар я да джансыз табиятнынъ дигер объектлери акъкъындаки масалларны хатырла.

ДЖАНЛЫ ТАБИАТКЪА НЕЛЕР АИТ?

Сен джанлы табиат нелерден ибарет олгъаныны **билр**синь.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Фотосуретлерде тасвирленген осюмликлерни айт.

Севимли осюмликлеринъиз акъкъында **икяе** **ЭТИНЪИЗ:**

Оларнынъ адлары насыл? Тышкъы корюниши насыл? Къаерде оселер?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Фотосуретлерде тасвирленген айванларнынъ адларыны айт.

Севимли айванларынынъиз акъкъында **икяе** **ЭТИНЪИЗ:**

Оларнынъ адлары насыл? Тышкъы корюниши насыл? Къаерде яшайлар?

Тюшюнип бакъ!

Осюмликлер ве айванлар бири-бирине ненен ошайлар?

Осюмликлер ве айванлар джанлы табиаткъа аитлер.

Инсанлар къайсы табиаткъа менсюплер?

Инсанлар джанлы табиатнынъ бир къысмы олалар.

Ярышлашынъыз: ким джанлы табиаткъа аит олгъан объектлерни чокъча айтыр.

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

Сапы онынъ кумюштир,
Ал, бойнунъа илиштир.
Меним санъа сёйлегеним
Япракъсыз бир емиштир.

Табиат достуна вазифе. Фотосуретни бакъып чыкъ ве онъа коре икяе тиз.

ТАБИАТКЪА КЕЗИНТИ: кезинти-дерс

Озюньни тешкер!

Сен энди джанлы ве джансыз табиятны, ондан да гъайры инсан къолунен япылгъан шейлерни бири-биринден айырмагъа билесинъ.

Табиятны козетмеге огренемиз:

Кокте Кунеш
къайда ерлеше?

Кокте булутлар
бармы?
Булутларнынъ
корюниши насыл?

Ель эсеми?

Бу мейвалар
къайсы
теректе оселер?

Кузьде къайсы
осюмликлер
чечек ача?

Табиат достуна вазифе.

Эвде кезинти акъкъында икяе эт.

ДЖАНЛЫ ОРГАНИЗМЛЕРНИНЬ АЛЯМЕТЛЕРИ НАСЫЛ?

Сен бутюн джанлы организмлер бири-бирине ненен ошагъанларыны **билирсинь**.

Янъы сёзни акъылыньда тут! Бутюн джанлы махлюкъларгъа **организмлер**, дейлер.

Хатырла! Джансыз табиаткъа нелер аит? Джанлы табиаткъа кимлер ве нелер аит?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Фотосуретлерде нелер тасвирленген?

Динъле!

Табиатта инсанлар, айванлар, осюмликлер ян-янаша яшайлар. Оларнынъ эписи бири-биринден фаркъ эте. Я оларны не бирлештире? Олар — джанлы организмлердир.

Джанлы организмлернинъ аляметлери булардыр: осюв, арекет этюв ве гыдаланув.

Тюшюнип бакъ ве икяе эт!

Осюмликлер арекет этелерми?

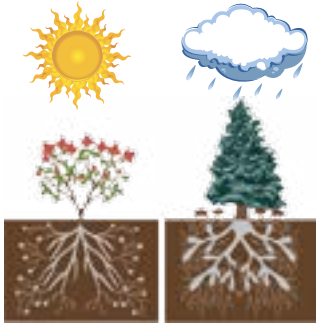
Джумлени текмилле.

Оськен вакъытта осюмликлер арекет эте, кунешке айлана,

→ ачалар.

Бакъып чыкъ!

Икяе эт! Ресимдекилернинъ эр бири нenen гыдалана?

Дикъкъат эт!

Осюмликлер инсан ве айванлардан фаркълы оларакъ гыдаланалар.

Табиат достуна вазифе. Джанлы копечикни оюнджакълы союнен тенъештир. Къайсы бири джанлы организмдир? Сен не ичюн ойле саясынъ?

ЯШАМАКЪ ИЧЮН НАСЫЛ ШАРАИТЛЕР КЕРЕК?

Сен эр бир джанлы организмнинъ яшамасы ичюн нелер керек олгъаныны **билирсинъ**.

Хатырла! Джанлы организмлернинъ аляметлери на-
сыл?

Джанлы организмлер ве джансыз табиятнынъ джысымларыны тенъештир.

Икяе эт! Бизим къараманларымыз къаерде яшай-
лар? Оларгъа яшамакъ ичюн насыл шараитлер керек?

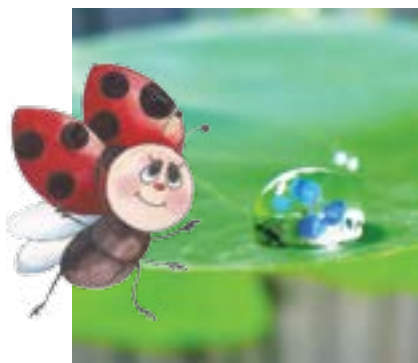
**Айнеджи
Кирпичик**

**Мавы къанатлы
Кокчекъуш**

**Алтын пуллы
Табон балыгъы**

**Бенекли
Сырлы боджек**

Икяе эт! Санъа яшамакъ ичюн насыл шараитлер керек?

Инсанлар, айванлар ве осюмликлер нелерсиз яшап оламайлар?

Джанлы организмлерге яшамакъ ичюн керек шейлер: ава, сув, ярыкъ, арарет эм де гыдадыр.

Бакъып чыкъынъыз!

Фотосуретни адландырынъыз.

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

Ёкътыр аягъы-къолу, озю юре,
Узундыр онынъ ёлу, иш беджере.

Табиат достуна вазифе.

Инсанларнынъ яшайышы ичюн ярыкъ, арарет, ава, сув ве гыда кереклигинде къараманларымызны конъдир.

ИНСАН АЛЕМНИ НАСЫЛ ЭТИП БИЛЕ?

Сен инсангъа алемни бильмеге нелер ярдым эткенини **билирсинъ!**

Тюшюнип бакъ!

Сангъа табиат алеми ве этрафта олып кечкен эр шейни бильмеге не ярдым эте? Ярдымджыларыньны айт.

Инсанлар ве айванлар корюв къабилети саесинде этрафтаки алемни корелер. Бунда оларгъа козьлер ярдым этелер.

Инсанлар ве айванлар эшитюв къабилети саесинде этрафтаки алемде нелер олгъаныны эшителер. Бунда оларгъа къулакълар ярдым этелер.

Тапмаджанынь джевабыны тапамыз!

Эки араным бар,
Ортасында бир диреги бар.

Къокъю алув къабилети саесинде инсанлар ве айванлар озь этрафындаки къокъюларны сезелер. Бунда оларгъа бурун ярдым эте.

Сезюв саесинде инсанлар этраф-таки алемнинъ чешит-тюрлю объект-лерины танып бельгилейлер. Бунда оларгъа тери ярдым эте.

Лезет сезгиси саесинде инсанлар ве айванлар не ашагъанларыны дуялар. Бунда оларгъа тиль ярдым эте.

Тюшюнип бакъынъыз!

Сезюв мучелери арасында энъ муимини бельгилемек мумкюнми?

Янъы сёзни акъылыньда тут! Беденнинъ чешит къысымларына **мучелер**, дейлер.

**Инсанлар фикир юрьсетелер ве этрафтаки алемни билелер.
Бунда оларгъа сезюв мучелери ярдым этелер.**

Табиат достуна вазифе.

Айванларгъа оларнынъ сезюв мучелери насыл ярдым эткенлери акъкъында икяе эт.

ИНСАН ТАБИАТНЫ НАСЫЛ ЭТИП ОГРЕНЕ?

Сен табиатны огренмек ичюн козетюв ве тед-къкьатларны алып бармакънынъ кереклигини **билрсинъ**.

Хатырла! Санъа табиатны ве этрафтаки алемни бильмеге не ярдым эте?

Телеско́п

Микроско́п

Термо́метр

Акылынъда тут!

Табиатны огренмек ичюн козетюв, тед-къкьат ве амелий ишлерни кечирелер.

ТЕДКЪИКЪАТ ЛАБОРАТОРИЯСЫ

Билип ал: уфакъ предметлернинъ кысымлары насыл корюниште ола?

Сенинъ ярдымджынъ: лупа.

Лупа ярдымынен предметлернинъ уфакъ кысымларыны **тедкыикъ эт.**

Вазифе.

Лупа ярдымынен кьум данелерини, озъ авучынъны, дефтерде кьарындашнен япылгъан сызыкьны яхшы этип бакъ.

Джумлени текмилле.

Уфакъ предметлерни корьмек ичюн,
— — — — ▶ керек.

Табиат достуна вазифе.

Сен табиатны насыл огренеджегинъни икяе эт.

КЪАЙСЫ ОБЪЕКТЛЕР ТАБИЙ, КЪАЙСИЛАРЫ ИСЕ ИНСАНЛАРНЫНЪ КЪОЛУНЕН ЯПЫЛГЪАНДЫР?

Сен къолнен япылгъан объектлерни азырламакъ ичюн инсанлар табиий мадделерни ишлеткенлерини билирсинъ.

Аталар сёзюни акъылымызда тутамыз!

Ерни кунеш яраштырыр, инсанны иш.

ТЕДКЪИКЪАТ ЛАБОРАТОРИЯСЫ

Тапып биль: бу предметлер неден япылгъан?

Акылыньда тут!

Инсан озь яшайышы ичюн керек олгъан бутюн шейлерни табиий мадделерден азырламагъа огренди.

Ярышлашынъыз!

Къайсы группа инсаннынъ къолунен язырлангъан табиий объект ве предметлерни чокъча айтыр?

Табиат достунынъ хатырлатмасы.

Инсанлар озь акъыл ве эмегинен азырлагъан эр шейни айбетле.

Табиат достуна вазифе.

Севимли китабынъ сенинъ къолунъа насыл келип тюшкенини икяе эт.

КУЗЬДЕ ТАБИАТКЪА СЕЯТ: кезин-ти-дерс

Сен джанлы ве джансыз табиятта кузьде олгъан деньишмелерни козетмеге **огренирсинь**.

Табиятны козетмеге огренемиз:

Уйле маалинде
Кунешнинь
вазиети
деньиштими?

Кок булутлымы?
Булутларнынь
корюниши насыл?

Ель эсеми?

Тереклердеки
япракъларнынъ
ренки насыл
денъишти?

Чечек ачкъан
осюмликлер
бармы?

Кезинти
вакътында сиз
насыл къушларны
коръдинъиз?

Шеэр ве койде
инсанлар насыл
кузь ишлерини
япалар?

Кузьде сансарчыкъ
терисининъ
ренки денъиштимми?
Не ичюн бойле
олгъаныны анълат.

Табиат достуна вазифе.

Кезинти акъкъында эвде икяе эт.

ЯШАЙЫШ ИЧЮН ТАБИАТНЫҢ ЭМИЕТИ НАСЫЛ?

Сен инсанның яшайышы табиаткә багълы ол-
гъаныны **билирсинь**.

Козет ве хатырла!

Джансыз ве джанлы табиаткә нелер аит?

Къайсы фотосуретлерде табиий, къайсыларында
— къолнен яратылгъан предметлер тасвирленген?
Озь мисаллериньни кетир.

Бойле план боюнджа эр бир предмет акъкъында икяе тизинъиз:

1. Насыл адландырыла?
2. Сен оны къаерде корьген эдинъ?
3. Инсаннынъ яшайышы ичюн эмиети насыл?

Джевапларынъыздан меракълы бир икяе уйдурынъыз.

Динълеп бакъ!

Кунеш, сув, ава, Ер, осюмликлер, айванлар — булар табиаттыр. Инсан табиатнен сыкъы багълы ве озю де онынъ бир къысмы ола. Мескен, емек ве къуланув предметлерининъ эписини тек табиий мадделерден алмакъ мумкюн.

Сейяремизнинъ табиаты бизге омюр багъышлай! Табиатны къору!

Табиат достуна вазифе.

Тюшюнип бакъ, Айда яшайыш бармы экен. Ерде ве Айдаки табиатны тенъештир.

ТАБИАТНЫ НАСЫЛ ЭТИП КЪОРУМАКЪ КЕРЕК?

Сен табиаткъа ихтиятлы янашув къаиделерине не ичюн риает этмеге керек олгъаныны **билирсинь**.

Хатырла ве икяе эт!

Бизге табиат не бере?

Козет ве хатырла!

Не ичюн табиат — дюльберлик чокърагъы, дейлер?

Табиатта озюньни насыл алып бармалы?

Санъа озюньни табиатта алып барувнынъ къайсы къаиделери белли?

Бизим достларымыз Сырлы боджек ве Табон балыгына не олды? Не ичюн олар хасталанды? Не ичюн табиат озь дюльберлигини джоя?

Тюшюнип бакъ!

Дагъдаки чёплюк осюмликлер ве айванларгъа насыл зарар кетире?

Табиат достуна вазифе.

Табиатта насыл этип озюньни догъру алып бармакъ кереклиги акъкъында икяе эт.

**ХУЛЯСА ЧЫКЪАРАМЫЗ:
СЕН, ЯШАГЪАН АЛЕМИНЪ
АКЪКЪЫНДА НЕ БИЛЕСИНЪ?**

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Фотосуретлерде нелерни корьмек мумкюн — табиатнымы я да этрафтаки алемними?

Тюшюнип бакъ!

Табиаткъа нелер зарар кетире?

Джумлени текмилле.

Озь китапларым ве дефтерлериме мукъайт олгъа-
ным алда, мен _____ сакълайым.

Икяе эт!

Кимни табиатнынъ досту, деп саймакъ мумкюн?

Достум!

Бизим биринджи сеяатымыз екюнленди,
ве сеяат девамында бизлер этрафтаки
алем акъкъында чокъ шей бильдик.

Хатырла ве икяе эт!

Нелер акъылыньда къалды,
нелерни бегендинъ?
Сени нелер айретте къалдырды, шашырды?
Анги бильгилер санъа яшайышта
керек оладжакълар?

Энди исе экинджи сеяат —
джансыз алемге ёл аламыз!

ЭКИНДЖИ СЕЯТ: ДЖАНСЫЗ ТАБИАТ АЛЕМИ

ЕРДЕКИ ЯШАЙЫШ ИЧЮН КУНЕШНИНЪ ЭМИЕТИ НАСЫЛ?

Сен Кунеш табиаткъа насыл тесир эткенини **билир-синь**.

Хатырла!

Кунеш къайсы табиаткъа аиттир?

Сырлы боджек икяе эткен масалны динъле.

Мен ☀ пек севем. ☀ догъгъанда — этрафтаки табиат джанлана ве къувана. Къушлар даа зияде чивильдешелер. Осюмликлер исе озь чечек-башларыны котерип яваш-яваш ☀ тарафкъа айландыралар.

Къуванчлы кунешли баарь куньлеринден бирисинде апансыздан эр ерни къаранлыкь къаплап алды. Бу, ярамаз джады ☀ хырсызлады. О, бутюн джанлы табиатны ёкъ этмеге истеди. Лякин джады ☀ чокь тутып оламады. ☀ джадынынъ къолуны атеш киби якьа эди. Чюнки бизим Кунешимиз — йылдыз, къызып тургъан буюктен-буюк курредир.

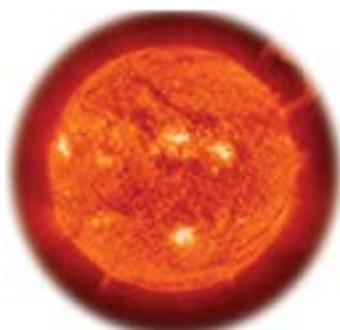
Табиат достунынъ хатырлатмасы.
Кунеш ярыкъ ве арарет даркъата.

Икяе этип бер!

Не ичюн табиаттаки бутюн махлюкълар арарет ве кунешке къуваналар?

Тюшюнип бакъ!

Къайсы бири буюкче — Кунешми я да бизим Ер сейяремизми?

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

Акъ сандыгъым ачылды,
Ичинден нурлар сачылды.

Бу осюмликлер санъа нени хатырлаталар?

Табиат достуна вазифе.

Кунеш джансыз ве джанлы табиаткъа насыл тесир эткени акъкъындаки масалнынъ девамыны уйдур. Оны догъмушларыньа икяе этип бер.

АВАНЫ НАСЫЛ ЭТИП КОРЬМЕЛИ?

Сен аванынь хусусиетлери акъкъында **билирсинъ**.

Тедкъикъ эт!

**Бизге Кокчекъуш тешриф
буюрды ве бойле деди:**

— Сизлер ава акъкъында не билесинъиз?

Сонъ кедернен девам этти:

— Кимсе авагъа къулакъ асмай. Авасыз мен не нефес алып, не де учып олур эдим. Мына ава насыл муимдир!

ТЕДКЪИКЪ ЛАБОРАТОРИЯСЫ: АВА

**Ава шеффаф, онынъ къокъусы, лезети,
ренки ёкътыр. О, эр ерде бар.**

Тюшюнип бакъ!

Корюнмеген аваны даа насыл этип бельгилемек мумкюн?

Табиат достуна вазифе.

Сенинъ оюнджакъларынънынъ ангилери аванен толу экенини икяе эт.

АВАНЫҢ ЭМИЕТИ НАСЫЛ?

Сен, аваны пусюрликтен кьорчаламакъ кереклигини билирсинь.

Хатырла!

Аванынь насыл аляметлери бар?

Тюшюнип бакъ!

Не ичюн «ава киби керек», деп айталар?

Ава джанлы организмлер: осюмликлер, айванлар ве инсанлар нефес алмалары ичюн керектир.

Бакъып чыкъынь ве икяе этинъиз!

Инсанлар аванынь аляметлерини насыл ишлетмеге огрендилер?

Тюшюнип бакъынъыз!

Темиз ава неге керек?

Табиат достуна вазифе.

Земаневий накълиенинъ анги чешитлери аваны энъ аз пусюрлеткенини сорап биль.

Хаяллан: аваны темиз сакъламакъ ичюн келеджек-те накълие насыл олмалы?

СУВНЫНЪ НАСЫЛ АЛЯМЕТЛЕРИ БАР?

Сен, сув насыл олгъаныны **билирсинь**.

Хатырла!

Сен сувны къаерде коре билесинь?

**Алтын пуллы
Табон балыгъы, икяе
эткен масалны динъле.**

Кунешни хырсызлап оламагъан ярамаз джады ачу-вланды ве ердеки бутюн сувны ичип битирмек къарарына кельди.

Башта **ирмакъларны** ичти. Сонъра невбет **озенлерге** кельди. Лякин буларны Кунеш корьди. Даа кучьлю парылдап башлады, ве бутюн **сув** гъайып олды. Санки дерсинь о, аслы да олмагъан. Тек мавы кокте акъ **булутлар** йылтырай. Джады оларгъа якъын-лашаджакъ олгъан дакъкъасы булутлар къарарды, ве кучьлю ягъмур ягъды. О, **ягъмур** тарафкъа ынтылгъан эди, аяз исе ягъмурны **къаргъа** чевирди. Джады бузгъа илишип етиштирмеди — о ириди, ве кене ирмакълар шырылдап акътылар. Оларнынъ базылары исе, эр ихтималгъа къаршы, ер астына сакъландылар...

Масалда бельгиленген сёзлерни акъылыньда тут.

Тюшюнип бакъынъыз!

Сув не вакъыт шинген ола?

Къатты аяз олгъанда, сув неге чевириле?

Не вакъыт сув булутчыкъкъа чевириле?

ТЕДКЪИКЪАТ ЛАБОРАТОРИЯСЫ: СУВ

Сув шинген алда

Сув къатты алда

Сувнынъ бувы

Шинген алда сув шеффаф, ренксиз ола, онынъ къокъусы, лезети ве шеки-ли ёкътыр.

Табиат достуна вазифе.

Эр кунь сувнынъ анги аляметлерини козеткенинъ-ни икяе эт.

СУВНЫНЪ ЭМИЕТИ НАСЫЛ?

Сен сув эм табиат, эм де инсангъа не ичюн керек олгъаныны **билирсинъ**.

Бакъып чыкъынъыз ве тюшюнинъыз!
Табон балыгъы сорай:

Бу тамчылар нелер акъкъында икяе этелер?

Аталар сёзлерини акъылымызда тутамыз!

- Сувсыз яшайыш ёкъ.
- Сув корьмеден папуч чыкъарма.
- Сувуны ич де, чешмесини унутма!

Тюшюнип бакъынъыз!

Бу осюмликлернинъ анги бирисине сув зияде керек?

Табон балыгъы, дигер айван ве осюмликлер пусюрленген сувда озьлерини насыл дуялар?

Табиат достунынъ хатырлатмасы.

Сув алтындан къыйметли. Сувны кьору!

Табиат достуна вазифе.

Сен: «Кранны яхшы кьапат — океан акъып кетмесин» сёзлерининъ манасыны насыл анълайсынъ? Сен эвинъизде сувны насыл кьоруйсынъ?

ДАГЪ ДЖЫНЫСЛАРЫ – БУ, НЕДИР?

Сен ер дагъ джынысларындан ибарет олгъаныны билирсинь.

Хатырла! Къуруджылыкъ ичюн анги мадделерни ишлетелер?

Толаны неден япалар?

Савут-сабаны неден азырлайлар?

Тюшюнип бакъ!

Табиатта къум, чамур, ташларны къаерде корьмек мумкюн?

Динъле! Дагъ манзарасыны бакъ. Дагъларда биз къоджаман къаялар ве ири таш парчаларыны коремиз. Янларында олардан къопып тюшкен парчалар уеленген. Бу — кошели чакъылдыр. Озен ичинде сувнен ювулгъан теп-тегиз ташлар — чакъыл юварлана. Ялыда къум ве чамур бар.

Ташлар, кошели чакъыл, чакъыл, къум
ве чамур — бу, дагъ джынысларыдыр.
Ер дагъ джынысларындан ибареттир.

ТЕДКЪИКЪАТ ЛАБОРАТОРИЯСЫ: ДАГЪ ДЖЫНЫСЛАРЫ

Тувгъан улькедеки дагъ джынысларынынъ
коллекциясы:

къум

**кошели
чакъыл**

чамур

гранит

чакъыл

мермер

Инсанлар дагъ джынысларыны насыл ишлет-
кенлерини **икъяе этинъиз**.

Табиат достуна вазифе.

Сен яшагъан ерде насыл дагъ джыныслары олгъа-
ныны билип ал. Дагъ джыныслары ве оларнынъ саип-
лери акъкъында къайсы масалларда сёз юрьсетиле?

Тедкъикъатчы олмагъа истейсинъми?

Сенинъ улькенъде олгъан дагъ джыныслары коллек-
циясыны топлап башла.

ТОПРАКЪ БУ НЕДИР?

Сен, топракъ неге керек олгъаныны **билирсинь**.

Хатырла! Осюмликлерге яшамакъ ичюн насыл шараитлер керек?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Ресимде топракъ къаерде тасвирленген?
О, неден ибарет?

Ернинъ усттеки бош къатламына топракъ дейлер.

Анда осюмликлер оселер. Топракъ осюмликлерни гыдаландырыджы мадделер, арарет, ава ве сувнен теминлей.

Тюшюнип бакъынъыз!

Ресимде къаерде топракъ тасвирленген?
О, анги тюсте?

Топракъ осюмликлерни насыл шараитлернен теминлей?

Топракънынъ теркибине нелер кире?

ТЕДКЪИКЪАТ ЛАБОРАТОРИЯСЫ: ТОПРАКЪ

Топракънынъ теркиби:

къум, чамур,
ташлар,
кубре

сув

ава

Янъы сёзни акъылыньда тут! Осюмлик ве айванларнынъ чюрюген къалымтыларына **кубре** дейлер.

Динъле!

Кубре топраккъа къара тюс бере. Топракъта не къадар чокъ кубре олса, о къадар бол берекет олур.

Айтынъыз!

Топракъта насыл джанлы организмлер яшайлар?

Аталар сёзлерини акъылымызда тутамыз!

- Топракъ тойса, алем тояр.
- Ерни терен сюрсенъ, бол берекет алырсынъ.

Тюшюнип бакъ!

Ер, ер, топракъ...

Бу учь сёзнинъ эр бириси нени адландыра?

Табиат достуна вазифе.

Ер ве топракъ бири-биринден ненен фаркъ эткенлерини тенъештир.

Топракъкъа ер, демек мумкюнми? Сенинъ фикиринъдже, не ичюн бизим сейяремизни Ер деп адландырғанлар?

ТОПРАКЪНЫ НАСЫЛ КЪОРУМАЛЫ?

Сен, табиат ве инсанларнынъ яшайышы ичюн топракнынъ эмиети акъкъында **билирсинъ**.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Осюмликлерни къаерге отурталар?

Тюшюнип бакъ!

Осюмликлернинъ берекети неге багълы?

Осюмликлернинъ берекети топракнынъ берекетлиligere багълы

Айнеджи Кирпичикнинъ икяесини динъле!

Ернинъ берекетли къатламы иште, топракътыр. Шунунъ ичюн адамлар эвель-эзельден оны итирамнен ана-топракъ, деп адландыргъанлар. «Ана-топракъ — бизим беслейиджимиздир», — дегенлер. Лякин бол берекет топламакъ ичюн топракъта чокъ чалышмакъ керек. Ерни ишлемек, къазмакъ, кубрелемек, экин экмек, отавламакъ. Ве тек сонъра берекет топламакъ.

Аталар сёзлерини акъылымызда тутамыз!

- Ер тоймаса, эль тоймаз.
- Яман ернинъ бергенини, яхшы достунъ бермез.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Топракъны насыл къорумакъ керек?

Табиат достуна вазифе.

Топракъ ве берекет акъкъындаки тапмаджаларны хатырла. Оларны сыныфдашларыньа айт.

ЕКЮН ЧЕКЕМИЗ: СЕН ДЖАНСЫЗ ТАБИАТ АКЪКЪЫНДА НЕЛЕР БИЛЕСИНЪ?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Кунеш, сув, ель, ава, дагъ джыныслары ве топракъ-лары бири-биринен насыл багълылар?

Тюшюнип бакъ!

- Кунеш ава ве сувгъа насыл тесир эте?
- Сув топракъ ве ташларгъа насыл тесир эте?
- Кунеш осюмликлернинъ омюрине насыл тесир эте?

Икяе эт!

Адамлар, айванлар ве осюмликлерге кунеш, ава ве сув неге керек?

Бакъып чыкъ ве анълат!

Джанлы ве джансыз табиатны бири-биринден айырмакъ олурмы?

Тюшюнип бакъ!

Эгер Ерде топракълар ёкъ олып кетсе, не олур?

Достум!

Джансыз алем бойлап
экинджи сеяатымыз екюнленди.

Хатырла ве икяе эт!

Нелер акъылыньда къалды,
нелерни бегендинъ?
Сени нелер айретте къалдырды, шашырды?
Анги бильгилер санъа яшайышта
керек оладжакъ?

Энди исе джанлы алемге
ёл аламыз!

УЧЮНДЖИ СЕЯТ: ДЖАНЛЫ ТАБИАТ АЛЕМИ

НАСЫЛ ОСЮМЛИКЛЕР ОЛА?

Сен насыл осюмликлер олгъаныны **билирсинъ**.

Динъле!

Бизим аджайип танышымыз Бенекли Сырлы боджек бизге бутюн учкъан ерлеринде корьген аджайип осюмликлерни косьтерди. Оларнынъ адларыны билъ.

Ярышлашынъыз!

Улькемизде оськен осюмликлернинъ адларыны ким чокъ биле?

Бакъып чыкъынъыз ве икяе этинъыз!

Бу осюмликлерни къайсы группаларгъа бирлештирмек мумкюн? Аньлатынъыз.

Кийик осюмликлер

Кимсе отуртмай ве бакъмай.

Олар орманларда, чёллерде ве чайырларда осе.

Асралгъан

осюмликлер

Адамлар озь ихтияджлары ичюн осьтюре ве асрайлар. Олар тарлаларда, бостан, багъча ве раатлыкь багъчаларында оселер.

Табиат достунынь хатырлатмасы.

Бутюн асралгъан осюмликлер кийик осюмликлерден пейда олгъанлар.

Табиат достуна вазифе.

Сен мектептен эвге баргъандже насыл кийик ве асралгъан осюмликлерни расткетиресинь? Оларны бири-биринен тенъештир.

ОСЮМЛИКЛЕРНИНЪ НАСЫЛ ТИЗИЛИШИ БАР?

Сен осюмликлер насыл кысымлардан ибарет олгъаныны **билрсинъ**.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Купальщица

1. Тамыр.
2. Сап.
3. Япракъ.
4. Чечек.
5. Урлукълы емиш.

Энди Бенекли Сырлы боджек къайда учып кетти?
Осюмликлернинъ къурулушы акъкъында о янъы нелерни бильди?

Тюшюнип бакъынъыз!

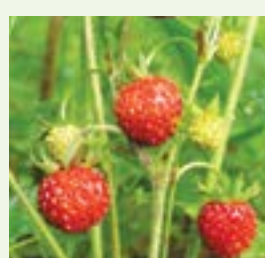
Осюмликлер насыл кысымлардан ибарет олалар? Купальщица осюмлигининъ ресимини бакъынъыз ве онынъ бутюн кысымларыны айтынъыз.

Осюмликлер чешит корюниште олалар. Лякин оларнынъ эписининъ тамыры, сапы, япрагъы, чечеги, емиши ве урлукъы ола.

**Эгер осюмликлернинъ чечеги олса, олар-
гъа чечекли осюмликлер дейлер.**

ТЕДКЪИКЪАТ ЛАБОРАТОРИЯСЫ: ОСЮМЛИКЛЕРНИНЪ КЪУРУЛЫШЫ

Икяе эт!

Помидорнынъ насыл кысымлары бар? Къар-
пыз, маматеке, тав джилеги ве киразнынъ урлугъы
кыайсы еринде ола?

Табиат достуна вазифе.

Севген осюмлигинъ акъкъында икяе эт. Онынъ
бутюн кысымларыны айт.

ТЕРЕК, ЧАЛЫ ВЕ ОТ ОСЮМЛИКЛЕРИНИ НАСЫЛ АЙЫРМАКЪ МУМКЮН?

Сен осюмликлер къурулышына коре насыл айырылгъанларыны **билирсинъ**.

Хатырла! Осюмликлер насыл къысымлардан ибарет олалар?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Ресимлерде косътерильген осюмликлер насыл къысымлардан ибарет? Оларнынъ къысымларыны айт.

Тюшюнп бакъ!

Мавы къанатлы Кокчекъушкъа ресимлердеки осюмликлер бири-бирине ненен ошагъанлары ве фаркъ эткенлерини анъламагъа ярдым эт.

Динъле ве тенъештир!

Юке — бу, терек. Тереклернинъ сапы бир дане — кевде. Итбурун — чалы. Онынъ буюк олмагъан чокъ кевделери бар. Ёнджа — от осюмлиги. Онынъ тазе йымшакъ саплары бар.

Осюмликлер тереклерге, чалыларгъа ве отларгъа болюнелер.

Джумлелерни екюнленъиз. Бу ерде къайсы

осюмлик арткъач? Не ичюн?

Сельбилер,

ляле,

кестане,

акъкъайын...

Булар — _____.

Аху дуту,

торгъай
юзюми,

акъбардакъ,

къансиер...

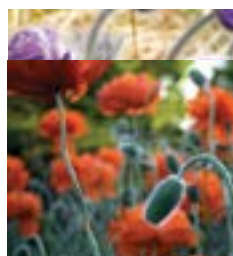
Булар — _____.

Къашыкъ
агъач,

чува чечеги,

къашкъаш,

пейгъамбер
дѣгмеси...

Булар — _____.

Табиатнынъ достуна вазифе.

Осюмликлер акъкъында насыл масаллар бильгенинъни хатырла. Олардан бирисини рале къомшунъа икяе эт.

КЪАЙСЫ ТЕРЕКЛЕР ЯПРАКЪЛЫЛАРГЪА,

КЪАЙСЫЛАРЫ ИСЕ ИНЕ ЯПРАКЪЛЫЛАРГЪА КИРЕ?

Сен тереклер насыл группаларгъа болюнгенини билирсинъ.

Бакъып чыкъ ве теньештир!

Тасвирленген тереклерни айт. Олар ненен фаркъ эткенлерини икяе эт.

Тереклерни япракълы ве ине япракълыларгъа айырлар.

Тюшюнп бакъынъыз!

Не ичюн наратны эбедий ешилъ, деп айталар?

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

Уча, ерге тюшип ята,
Ерден турмай, чюрип бите.

Бакъып чыкъ ве бельгиле!

Бу япракълар къайсы тереклернинъки?

Кузь япракъларындан насыл файдаланмакъ мумкюн?

Табиат достуна вазифе.

Япракълы ве ине япракълы тереклер арасында учъ фаркъны ве учъ бенъзерликни тап.

КЪЫШ ТАБИАТЫНА СЕЯТ: кезинти-дерс

Сен къышта айванларгъа насыл ярдым этмек мумкюнлигини **билирсинь**.

Табиатны козетмеге огренемиз:

Къышта тереклер насыл дeньиштилер?

Къушларны таны. Тувгъан улькенъде насыл къушлар къышламагъа къалгъаныны биль.

Къышта ине
япракълы ве
япракълы
тереклерни насыл
айырды этмек
мумкюн?

Сансар насыл
къышлагъаныны
козет.

Къышта къушларны
къайгъыр. Емлик
яса ве бутюн
къыш девамында
къушларгъа ем
сепип тур.

Табиат достуна вазифе.

Эвде къыш кезинтиси акъкъында икяе эт.

АСРАЛГЪАН ОСЮМЛИКЛЕР АДАМЛАРГЪА НАСЫЛ ФАЙДА КЕТИРЕЛЕР?

Сен адамлар асралгъан осюмликлерден насыл файдалангъанларыны **билирсинь**.

Хатырла! Насыл осюмликлерге асралгъан, дейлер? Оларны къайда осьтюрелер?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Бу осюмликлернинь къайсылары тарлада оселер?

Чавдар

Мелевше

Богъдай

Богъдай ве чавдар тарла экинлерине аиттир.

Тюшюнип бакъ! Отъмекни насыл тарла экинлеринден азырлайлар?

Джумлени екюнле.

Себзелер

бу:

Мейвалар

бу:

Ер емишлери

бу:

Озюнь севген себзелер, мейвалар, ер емишлерини айт.

Ярышлашынъыз! Ким себзе, мейва, ер емишлернинъ адларыны чокъча хатырлар?

Тюшюнип бакъ!

Къызчыкъ Кирпичиктен сорай: «Манъа къайсы чалыдан френк юзюми ашамакъ мумкюн, къайсындан исе мумкюн дегиль?» Сен насыл тюшюнесинъ, Айнеджи Кирпичик онъа насыл меслеат берир экен?

Насыл осюмликлерни чечекликке отуртмайлар?

Табиат достуна вазифе.

Сен насыл асралгъан осюмликни осьтюрмек истегининъни икяе эт. О, насыл файда кетире?

ЭВ ОСЮМЛИКЛЕРИНИ НАСЫЛ АСРАМАКЪ КЕРЕКЪ?

Сен эв осюмликлерини насыл асрамакъ керек-лигини билирсинъ.

Бакъып чыкъ ве бельгиле!

Еране

Орхидея

Алое

Кактуслар

Мелевшелер

Пальма

Сенде эв осюмликлери бармы? Оларнынъ адларыны айт.

Тюшюнип бакъ! Не ичюн эв осюмликлери адамнынъ ярдымы олмаса яхшы осип оламайлар?

ТЕДКЪИКЪАТ ЛАБОРАТОРИЯСЫ: ЭВ ОСЮМЛИКЛЕРИНИ АСРАВ

Хатырла! Осюмликлернинъ яшамасы ичюн насыл шараитлер керек?

**Ярыкъ
Арарет**

**Осюмликлерге
сув пускюртюв**

**Сувармакъ ичюн
тындырылгъан
сув**

**Топракъны
йымшатмакъ**

**Топракъта
ава**

Тюшюнип бакъ!

Эв осюмликлери отуртылгъан череплерде усттеки топракъны не ичюн йымшатып турмакъ керек?

Табиат достуна вазифе.

Сен осюмликлернинъ тилини анълагъанынъны та-савур эт. О вакъыт сен севимли эв осюмлигинъден не акъкъында сорарсынъ?

ОСЮМЛИКЛЕР НЕГЕ КЕРЕК?

Сен адамлар ве айванларнынъ яшамасы ичюн осюмликлер неге керек олгъаныны **билирсинъ**.

Хатырла!

Адамлар осюмликлерни не ичюн осьтюрелер? Асралгъан осюмликлер насыл группаларгъа болюнер?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Осюмликлер адамларгъа не бере?

Шекер чюкюндири

Кетен оты

Тапып биль! Ягъны неден азырлайлар?

Тюшюнип бакъ!

Айванларгъа осюмликлер не ичюн керек?

Ибарени аньлат

«Осюмликлер — бу, Ернинъ ярашыгыдыр».

Акылыньда тут!

Осюмликлер Ерте яшайышны темин этелер. Олар джанлы табиаткъа темиз ава берелер.

Табиат достуна вазифе.

Пусюрленген ава ве сувлар осюмликлерге не ичюн зарар кетиргенини озюньден кичкене достларынъа аньлат.

НАСЫЛ АЙВАНЛАР ОЛА?

Сен, айванлар насыл группаларгъа болюнгенини **билрсинь**.

Хатырла! Айванлар джанлы табиятнынъ бир къысмыдыр. Айванларгъа яшамакъ ичюн не керек?

Динъле!

Бизге мусафирликке Мавы къанатлы Кокчекъуш учып кельди ве чешит ерлерде корьген аджайип айванлар акъкъында икяе этти.

Деве къушу

Папагъан

Беяз аювлар

Зурафелер

Керкеданлар

Ярышлашынъыз! Ким, улькемизде яшагъан айванларнынъ энъ чокъ чешитини биле?

Бакъып чыкъ ве икяе эт! Сиз фотосуретлерде

тасвирленген айванлар акъкъында нелер билесинъз? Олардан ангиси озь-озюни къайгыра? Кимлерни адамлар бакъалар? Бу айванларны насыл группаларгъа бирлештирмек мумкюн? Аньлатынъыз.

Кийик айванлар

Оларны кимсе бакъмай ве асрамай. Олар орманлар, чайырлар ве чёллерде яшайлар.

Эв айванлары

Оларны адамлар озь ихтияджлары ичюн бакъып асрайлар.

Тюшюнип бакъ! Эв айванлары, кийик айванлар киби, озь-озьлерине ем тапып олалармы?

Табиат достуна вазифе.

Кийик айван эв айванынен достлашкъаны акъкъында масал уйдур.

ЭВ АЙВАНЛАРЫ НЕГЕ КЕРЕКЛЕР?

Сен, эв айванлары эписи адамларгъа буюк файда кетиргенлерини **билрсинъ**.

Хатырла! Айванларны насыл группаларгъа болелер?

Тюшюнип бакъ!

Боджеклер арасында эв чешитлери оламы?

Балкъурт

Йипек кобелеги

Эв балыкълары оламы?

Алтын пуллы Табон балыгынынь икяесини динъле!

Озенлерде сазан балыгы — кийик карплар яшайлар. Тыйнакълардаки ходжалыкъларда эв карпларыны асрайлар. Оларгъа ем берелер, керек олгъанда атта тедавийлейлер ве даима бакъалар.

Бакъып чыкъ ве икяе эт! Сен анги эв къушларыны билесинъ?

Тапмаджаларнынь джевабыны тапамыз!

- Сакъалы бар — къады дегиль, Сыргъасы бар — къадын дегиль.
- Къанаты бурма, Сеси зурна.

Тюшюнип бакъ! Эв айванлары адамларгъа не берелер?

Табиат достунынь хатырлатмасы.

Эв айванларынынь эписи кийиклерден пейда олгъан. Бир заманларда инсанлар оларны эльге алыштыргъанлар.

Табиат достуна вазифе.

Инсанлар анги айванларны энъ биринджи эльге алыштыргъанларыны биль.

БОДЖЕКЛЕР — БУ, НЕЛЕРДИР?

Сен, дюньяда энъ чокъ сайылы айванлар ангилери экенини **билирсинъ**.

Бакъып чыкъ ве хатырла! Санъа язда анги боджеклерни коръмек сырасы кельген эди?

Бенекли Сырлы боджекнинъ икяесини динъле!

Боджеклерге де сыра кельди. Олар — дюньяда энъ чокъ сайылы айванлардыр. Боджеклер эр ерде яшайлар.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Боджеклернинъ бедени насыл къурулгъан? Оларнынъ къач къол-аячыгъы бар?

Боджеклернинъ бедени учъ къысымдан: баш, кокюслер ве къарынчыкътан ибареттир. Эписи боджеклерде алтышар къол-аячыкъ бар.

ТЕДКЪИКЪАТ ЛАБОРАТОРИЯСЫ: КЪЫРМЫСКЪАЛАР НАСЫЛ ЯШАЙЛАР?

**Табиат достунынъ хатырлатмасы.
Къырмыскъа юваларыны бозма!**

Табиат достуна вазифе.

Къырмыскъаларгъа орманнынъ санитарлары, деп не ичюн айтылгъаныны биль. Сен боджеклер акъкъында насыл масал ве къыссаларны хатырлайсынь?

БАЛЫКЪЛАР — БУ, НЕДИР?

Сен, балыкълар адеми гъает чешитли олгъаныны билирсинъ.

Хатырла! Санъа насыл балыкъларны корьмек сырасы кельген эди? Олар къаерде яшайлар?

Алтын пуллы Табон балыгъынынъ икяесини динъле!

Бизлер — балыкълар, бар омюримизни сувда кечиремиз. Балыкъларнынъ бир къысмы ● дёнъиз ве океанлардаки тузлу сувны сечип алалар. Дигерлери исе тек татлы сувда: ● голь, тыйнакъ ве озенлерде яшап олалар.

Янынъ сёзни акъылынъда тут! Табиаттаки тузлу олмагъан, ичильген сувгъа **татлы сув**, дейлер.

● Элек балыгъы

● Сом балыгъы

● Беньли балыкъ

● Турна балыгъы

Тапып биль! Тасвирленген балыкълар насыл сувда яшайлар.

Бакъып чыкъ ве тюшюн!

Не ичюн балыкъларнынъ бедени бойле озьгюн шекильдедир?

Балыкъларнынъ беден шекили оларгъа ялдамагъа ярдым эте. Балыкъларнынъ беденини сыра-сыра пуллар къаплай ве оларны къорчалай. Къол-аякъ ерине балыкъларнынъ ялдавучлары бар .

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Бу балыкълар къаерде яшайлар?

Гупи

Алтын балыкъ

Табиат достуна вазифе.

Балыкъларнынъ омюринен багълы насыл мультфильмлерни бильгенинъни хатырла. Оларнынъ анги бирисини зияде бегендинъ? Онынъ къараманлары акъкъында икяе эт.

КЪУШЛАР — БУ, НЕДИР?

Сен, къанатлар — бу, къушларнынъ «къоллары» олгъаныны **билирсинъ**.

Мавы къанатлы Кокчекъушнынъ икяесини динъле!

— Меним эписи сойларым чешиттирлер. Олар арасында буюктен-буюк деве къушлары бар. Кобелек къадар уфачыкъ сойлары да бар. Къушларнынъ эксериети яхшы уча. Лякин тек чапмагъа я да ялдамагъа бильген сойлары да бар. Бунъа бакъмадан эпимизнинъ умумий аляметлеримиз бар.

Къушларнынъ беденини къанатлар къаплап ала. Къоллар ерине — къанатлар. Беден шекили — озъгюндир. О, къушларгъа учмагъа ярдым эте.

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

Къыштан къоркъмай, секире,
Къар ве сувукъ кетире.

Бакъып чыкъ ве икяе этинъиз! Къушлар къа-
ерде яшайлар? Савускъан, сыгъырчыкъ ве
къарылгъачнынъ ювалары насыл?

Къайсы бири къаерде яшай? Ресимлерде ким арт-
къач экенини бельгиленъиз.

Табиат достуна вазифе.

Къышта къушларгъа насыл ярдым эткенинъни икяе
эт.

ДЖАНАВАРЛАР ДИГЕР АЙВАНЛАРДАН НЕНЕН ФАРКЪ ЭТЕЛЕР?

Сен джанаварлар озь балаларыны нenen бакъкъан-ларыны **билирсинъ**.

Бакъып чыкъ ве хатырла!

Бу айванлар анги группаларгъа аит?

Тюшюнип бакъ!

Бу айванларнынъ ангиси джанавардыр?

**Айнеджи Кирпичикнинъ
икъясини динъле!**

— Бизлер, джанаварлар, бутюн айванлар арасында энъ акъыллы сойларымыз. Бизлер эр ерде: ер устю ве тюбюнде, сув янында ве сув ичинде яшаймыз. Джанаварлар адеми зенгин ве чешиттир.

Бизим корюнишимиз чешит-тюрлю олса да, умумий аляметлеримиз бар.

Акъылыньда тут!

Джанаварлар озь балаларыны сютнен бакъалар.

Бакъып чыкъ ве айт!

Сиз ерде, ерасты ве сувда яшагъан, учмагъа бильген анги джанаварларны корьдинъыз?

Бакъып чыкъынъыз ве козетинъыз!

Чешит айванларда бойле беден кысымларыны: баш, боюн, кевде, къуйрукъ, къол-аякъны косьтеринъыз.

Табиат достуна вазифе.

Баш къараманлары джанаварлар олгъан масал ве мультфильмлерни хатырла. Оларнынъ насыл адет ве кылыкълары бар?

СЕН ЭВ АЙВАНЛАРЫНЫНЪ АНГИЛЕРИНИ СЕВЕСИНЪ?

Сен, джанлы табиат кошеси насыл олмакъ керекли-
гини **билрсинъ**.

Хатырла!

Копек ве мышыкъларнынъ бедени анги кысым-
лардан ибарет? Олар кучелеклерини ве мышыкъ ба-
лаларыны ненен бакъалар?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Сен копек ве мышыкъларнынъ анги чешитлерини би-
лесинъ? Къайсыларыны зияде бегенесинъ? Олар не-
нен фаркъ этелер?

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

Гедже-куньдюз кезерим,
Эр бир шейни сезерим,
Сюрюге хырсыз тышсе
Башын-козюн эзерим.

Оджакъ башында
къуман,
Козъчиклерини
юмгъан.

Тапып биль! Даа насыл айванларны эвде бакъмакъ мумкюн?

Севимли эв айванларыңыз акъкъында **икяе этиңыз.**

Оларнынъ адлары не? Табиатлары насыл? Ким фотосурет ичюн энъ яхшы ад тапар?

Табиат достунунъ хатырлатмасы.

Эв айваныны тутмакъ пек месулиетлидир. Оны даима къайгырмакъ: бакъмакъ, ашатмакъ, тербиелемек керектир!

Табиат достуна вазифе.

Эв айваныңызнынъ адындано, омюринде бегенген я да денъиштирмеге истеген шейлери акъкъында икяе эт.

АЙВАНЛАР НЕ ВАКЪЫТ ВЕ НЕНЕН ГЪДАЛАНАЛАР?

Сен айванлар нenen гъдалангъаныны **билирсинъ**.

Айнеджи Кирпичикнинъ икясини динъле!

Бизлер, айванлар, эпимиз чешит-тюрлю шей-лернен гъдаланмагъа севемиз. Бирлери осюм-лик, дигерлери — чечек тозу ве гуль шырасыны севелер. Базылары — ешилъ отчыкъ, тазе ине-чиклер ве атта терек къабугъыны сечип алалар. Базылары исе — джеviz ве ер емишлерини. Кимер айванлар, къурт, боджеклернен гъда-ланалар. Атта дигер айванларгъа авлангъан со-йлары бар. Биз оларгъа йыртыджылар, деймиз. Базылары исе эм осюмликлер, эм де айванлар-нен гъдаланалар. Ач къалмасалар, олгъан.

Кокче-

— Я сен озюнь сабалыкъ не ашайсынъ?
 — Кокчекъуш, я сен бизлер, кирпичер, саба
 ве куньдюз юкълагъанымыз ичюн бир вакъыт
 сабалыкъ емегини ашамагъанымызны биль-
 мейсинъми? Тек къаранлыкъ тюшкенинен, аш
 къыдырмагъа чыкъамыз, — деп джевапланды
 Кирпичик.

**Айванлар чешит вакъыт: бирлери — кунь-
 дюз, дигерлери исе гедже маалинде гы-
 даланалар.**

Табиат достуна вазифе.

Къараманларымызнен берабер америка рессамы
 Дональд Растнынъ «тылсымлы» ресимини бакъып
 чыкъ. Онда не корьгенинъни икяе эт. Оны адландыр.
 Ярышлашынъыз! Ресимде энъ чокъ айван ким тапар?

ТАБИАТТА ОЗЮНЪНИ НАСЫЛ АЛЫП БАРМАЛЫ?

Сен инсанларнынъ арекет тарзы осюмлик ве айванларнынъ яшайышына насыл тесири олгъаныны **билрсинъ**.

Хатырла! Джанлы табиаткъа кимлер менсюп?

Икяе эт! Джанлы табиаткъа насыл тесир эте:

- ава, сув ве топракъларнынъ пусюрленюви;

- чёль, орман ве дигер ерлердеки янгъынлар;

- орман ве раатлыкъ багъчаларындаки тереклернинъ кесилюви.

Тюшюнип бакъынъыз!

Инсанлар бутюн орманларны кесип чыкъсарлар, айванлар къаерде яшайджакълар? Янгъын вакътында айванларгъа не оладжакъ?

Табиат достунынъ хатырлатмасы.

Орман чокъ олса — гъайып этме!

Орман аз олса — къору!

Орман олмаса — отурт!

Тюшюнип бакъ!

Не ичюн Бенекли Сырлы боджек балаларнынъ табиаттаки арекет тарзыны бегенмей?

Табиат достуна вазифе.

Адамлар, осюмликлер ве айванлар насыл дост ола биледжеклери акъкъында икяе эт.

Бу «емишлер» асылында къайдан алыналар?

Хатырла!

Кягъыт

неден япыла?

- а) Къум;
- б) чамур;
- в) агъач.

Ягъ

неден алына?

- а) Алма;
- б) терек;
- в) кунъайлан.

Тюшюнип бакъ! Эгер къушларнынъ сайысы азлашса, осюмликлерге не олур?

Достум!

Джанлы алем бойлап
учюнджи сеяатымыз екюнленди.

Хатырла ве икяе эт!

Нелер акъылыньда къалды, нелерни бегендинъ?

Сени нелер айретте къалдырды, шашырды?
Анги бильгилер санъа яшайышта керек олад-
жакълар?

Энди исе тувгъан ульке бойлап
сеяаткъа ёл аламыз!

ДЁРТЮНДЖИ СЕЯТ: ТУВГЪАН УЛЬКЕ

СЕНИНЪ ТУВГЪАН УЛЬКЕНЪ КЪАЕРДИР?

Сен тувгъан улькенъ насыл адландырылгъаныны билирсинъ.

Бакъып чыкъ ве тенъештир!

Сен къаерде яшагъанынъны айт. Сен яшагъан шеэр я да койнинъ ады не? Шеэр я да коюнъизнинъ ады келип чыкъувы акъкъында сораштыр.

Икяе эт!

Сен яшагъан шеэр я да койде чокъ сокъакъ бармы? Баш сокъакъ ангисидир?

Шеэр сокъакъларында нелерни коръмек мумкюн, я кой сокъакъларында? Шеэр койден ненен фаркъ эте?

Билип ал! Сенинъ шеэринъ я да коюнъ Украинанынъ къайсы къысмында ерлешкен?

Тувгъан ульке — бу Украинанынъ биз догъып яшагъан къысмыдыр.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Киев

Львов

Судакъ

Кезлев

Николаев

Ялта

Тувгъан улькенъыздеки къайсы шеэрлерни сен зияде бегенесинъ?

Тувгъан улькенинъ табиат достуна вазифе.

Тувгъан улькенъ бойлап насыл кезинти япмакъны арзулагъанынъны икяе эт.

УЛЬКЕНЪДЕКИ ТАБИАТ НАСЫЛ?

Сен тувгъан улькенъде ер юзю насыл шекильде экенини **билирсинъ**.

Хатырла!

Тувгъан улькенъ насыл адландырыла? Санъа шеэринъизнинъ я да коюнъизнинъ четинде олмакъ сырасы кельдими? Сен насыл манзараны корьген эдинъ?

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Сенинъ улькенъде ер юзю насылдыр?
Тюземлик, обалыкъ я да дагълыкъмы?

Тапып билинъиз!

Фотосуретлерде тасвирленген ерлер къайда ерлешкен? Сизге къаерде олмакъ сырасы кельди? Рале къомшунъызнен фотосуретлердеки манзаралар ненен фаркъ эткенлерини музакере этинъиз.

Сизинъ шеэр я да коюнъизде эм де онынъ этрафларында ер юзю насыл шекильдедир?

Акылыныызда тутынъыз!

Ердеки энъ яхшы ер — сен догъгъан ер!

Тюшюнип бакъ ве икяе эт!

Озь мусафирлеринъе тувгъан улькенъде башта бир нелерни косътерирсинъ?

Аталар сёзюни акылымызда тутамыз!

Лейлеклер олгъан ерде бахт догъа.

Бакъып чыкъ ве тюшюн!

Лейлеклер бахт кетире, деп не ичюн айталар?

Тувгъан ульке табиатынынъ достуна вазифе.

Тувгъан улькенъде табиат йылнынъ анги мевсиминде энъ дюльбер ола? Сен не ичюн бойле саясынъ?

НАСЫЛ ХАВУЗЛАР ТУВГЪАН УЛЬКЕНЪНИ

СУВНЕН ТЕМИНЛЕЙЛЕР?

Сен тувгъан улькенъде насыл хавузлар олгъаныны билирсинъ.

Хатырла!

Тувгъан улькенъде ер юзюнинъ анги шекиллери зияде?

Насыл хавузларны коръмек мумкюн?

Бакъып чыкъ ве тюшюн!

Бу хавузлар ненен фаркъ этелер?

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

- Акъа бере — ич битмей,
Кете бере — ёл битмей.

- Эм ичилир,
Эм кечилир.
О недир?

Бойле план боюнджа улькенъизде акъкъан озен акъкъында **икяе тиз**.

1. Озеннинъ ады не?
2. О, буюк, орта колемли я да кичкенеми?
3. Андаки сув акъувы насыл: тезми я да сакинми?
4. Озен терен я да саймы?

Тюшюнип бакъ! Сен яшагъан ердеки озен насыл? Тюземлик я да дагъ озеними?

Эгер озен сакин, ашыкъмайып шырылдап акъса, ташмагъа истесе, бу — **тюземлик озени**.

Эгер озен тез, шапырып-копюрп акъса, ягъмурлардан сонъ эр ерлерни сув бастырмагъа истесе, бу — **дагъ озени**.

Икяе эт!

Тувгъан улькенъде озенни насыл ишлетелер?
Я оны насыл къоруйлар?

Аталар сёзюни анълат!

Сув топракъкъа къан берир, небадаткъа — джан.

Тувгъан ульке табиатынынъ достуна вазифе.

Хавуз янындаки энъ севген раатлыкъ еринъ акъкъында икяе эт! Сен сув янында озюньни догъру алып бармакъны билесинъми?

ТУВГЪАН УЛЬКЕНЪНИ НАСЫЛ ОСЮМЛИКЛЕР ЯРАШТЫРА?

Сен кийик осюмликлер арасында шифалы сойлары чокъ олгъаныны **билирсинъ**.

Хатырла! Анги осюмликлерге биз терек, чалы, от деймиз?

Бакъып чыкъ! Сен яшагъан ерде насыл терек ве чалылар даркъагъан?

Нарат

Аккъайын

Эмен

Чам тереги

*Дефне
тереги*

Итбурун

Мушмолла

*Торгъай
юзюми*

Акъылыньда тут!

**Украинанынь чешит кошелеринде че-
шит-тюрю осюмликлер осе.**

Тувгъан улькенъде орманлар бармы? Анда ер емишлерини джыялармы? Насыл сойларыны?

Сен мантар джыймагъа севесинъми? Сен насыл ашалгъан мантарларны билесинъ?

Бир чокъ осюмликлернинъ шифалы хасиетлери бар. Оларгъа шифалы осюмликлер, дейлер.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Сен къайсы шифалы осюмликлерни билесинъ?

Юке тереги

Бакъаяпракъ

Итбурун

Шифалы пападие

Тувгъан ульке табиатынынъ достуна вазифе.

Эвинъиздеки илядж къутусында насыл шифалы осюмликлер олгъаныны биль. Оларнынъ къулланылмасы акъкъында масал уйдур.

ТУВЪАН УЛЬКЕНИНЪ ОСЮМЛИКЛЕРИНИ НАСЫЛ КЪОРУМАЛЫ?

Сен кийик осюмликлер насыл хавфлыкъ астында олгъаныны **билирсинъ**.

Хатырла! Адамларнынъ фаалиети кийик осюмликлерге насыл тесир эте?

Бакъып чыкъынъыз ве икяе этинъыз!

Маркалар устюнде тасвирленген анги осюмликлер сизге таныш? Не ичюн осюмликлерге табиатнынъ зенгинлиги, дейлер?

Тюшюнип бакъ!

Осюмликлерни кимлерден ве нелерден къорумакъ керек?

Базы осюмликлер ве айванлар гъайып ола билелер. Шунунъ ичюн оларны Украинанынъ Къызыл китабына кирсеттилер. Оларнынъ эписи къанун тарафындан къорчалана.

Бакъып чыкъ!

Шакъайыкъ

Билотка

Наргюз

Дагъ занбагъы

Акъбардакъ

Буюк сон

Ляле

Цикламен

Тапып биль! Украинанынъ Къырмызы китабына кирсетильген анги осюмликлерни сенинъ улькенъде расткетирмек мумкюн?

Тувгъан ульке табиатынынъ достуна вазифе.

Къырмызы китапкъа тюшкен осюмликнинъ сергузештлери акъкъында икяе тиз.

ТУВГЪАН УЛЬКЕНЪДЕ НАСЫЛ КИЙИК АЙВАНЛАР ЯШАЙ?

Сен кийик айванларны раатсызламагъа олмагъаны акъкъында **билирсинъ**.

Хатырла! Айванларны насыл группаларгъа болелер?

Ярышлашыңыз! Ким боджек, балыкъ, къуш ве джанаварларнынъ адларыны чокъча биле? Бу айванлар къайда яшагъанларыны айтиңыз. Экевлешип бир айваннынъ яшайышы акъкъында икяе тизинъиз.

Бакъып чыкъ ве биль! Тасвирленген айванларнынъ ангилерини тувгъан улькенъде расткетирмек мумкюн?

Бойнузлы
къонъуз

Снегирь

Сувсар

Сыгъырчыкъ

Къырым сли-
макоиды

Кукуккъуш

Къараджа

Къапыста
кобелеги

Чыкъчыкъ
балабан

Сыгъын

Соня

Сары асма
къуш

Тюшюнип бакъ!

Тувгъан улькенъ табиятында санъа анги кийик айванларны корьмек сырасы кельген эди?

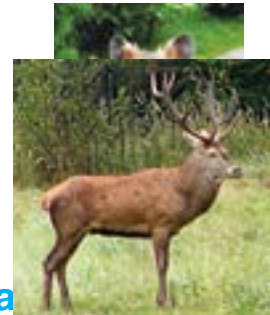

Кийик айванларнынъ чокъусы гизленип яшайлар. Оларны раатсызламагъа олмай.

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

Дагъда яшар — дагъ киби,
Бойнузы пытакъ киби,
Эгилир сув ичмеге,
Багъырыр улакъ киби.

Тувгъан ульке табиятынынъ достуна

Къышта ве баарьде къушлар ве джанаварлар ичюн насыл файдалы ишлер япкъанынъны икяе эт.

СЕНИНЪ УЛЬКЕНЪДЕ ИНСАНЛАР АЙВАНЛАРНЫНЪ КЪОРУВЫНЫ НАСЫЛ КЪАЙГЪЫРАЛАР?

Сен улькенъдеки бир чокъ кийик айванларны къору-макъ кереклигини **билирсинъ**.

Хатырла! Боджеклер, балыкълар, къушлар ве джанаварлар инсанларгъа насыл файда кетирелер?

Бакъып чыкъ!

Икяе эт! Ресимлерге бакъып айванларнынъ эмити акъкъында икяе тиз.

Айнеджи Кирпичиктен сора!

Кийик айванлар орманлар, чайырлар, чёллерде насыл яшайлар? Инсанлар ве айванлар бири-бирине кедер этмейлерми? Инсанлар кийик айванларгъа ненен ярдым эте билелер? Не ичюн айванларны къорумакъ керек?

Бакъып чыкъ!

Махаон

Эшек (ат) арысы

Денъиз тай-
чыгъы

Юнус балыгъы

Къара лейлек

Дувадакъ

Вашакъ

Къартал

Украинанынъ Къырмазы китабына кирсетильген анги айванларны сенинъ улькенъде расткетирмек мумкюн?

Тувгъан ульке табиатынынъ достуна вазифе.

Айванларны кимлерден ве нелерден къорчаламакъ керек? Къорчаланмакъ керек олгъан айван акъкъын-да икяе эт.

ТУВГЪАН УЛЬКЕНЪДЕ НАСЫЛ АСРАЛГЪАН ОСЮМЛИКЛЕРНИ ОСЪТЮРЕЛЕР?

Сен асралгъан осюмликлер ичюн белли бир шараитлер керек олгъаныны **билирсинь**.

Хатырла! Осюмликлерни осьтюремек ичюн насыл шараитлер керек?

Сенинь улькенъде насыл осюмликлер осе?

Тарлаларда ... Бостанларда ... Багъчаларда ...

Тюшюнип бакъ! Асралгъан осюмликлернинь эписине кунеш ярыгъы, арарети ве сув айны микъдарда керекми?

Окъу!

Отъмек пиширмек ичюн асралгъан богъдай ве чавдарны Украинанынь бутюн кошелеринде осьтюрелер. Отъмек — яшайышнынь темсилидир. Тёгерек отъмек исе — мусафирченлик, муаббетлик ве достлукъ аляметидир.

Бакып чыкь ве икяе эт!

Сенинь улькенъде нелерни осьтюрелер?

Полесье

Меркезий Украина

Закарпатье

Украинанынь чэль тарафы

Къырым

Тувгъан ульке табиатынынъ достуна вазифе.

Насыл этип богъдай захиреси сенинь софранъдаки отьмекке чевирильди.

СЕНИНЪ УЛЬКЕНЪДЕ НАСЫЛ ЭВ АЙВА- НЛАРЫНЫ АСРАЙЛАР?

Сен эв айванлары гъает чешит-тюрюлю олгъанларыны **билирсинь**.

Хатырла! Сен анги эв айванларыны билесинь?
Сыгъырлар ве къойлар не ашайлар?

Тапмаджаларнынъ джевабыны тапамыз!

- Къаранлыкъ аран төрюнде
Къаздай олып отура.
Тарамагъа сачы ёкъ,
Таздай олып отура.

- Чобанларнен чёллерде,
Гедже-куньдюз кезем мен.
Сют, май, эт, юнь сизлерге,
Къарап турмай берем мен.

- Тобан төшевли ерде
Мен акъ «топчыкъ» яратам.
Кунь къонайым дегенде
Дамгъа минип мен ятам.

Бакып чыкь ве икяе эт!

Сизинь улькенъизде эв айванларынынъ насыл чешитлерини ве не ичюн асрайлар?

Тувгъан ульке табиатынынъ достуна вазифе.

«Эв айванларынынъ бахшышлары» мевзусында икяе тиз.

ИНСАНЛАР ОЗЪ ТУВГЪАН УЛЬКЕСИНИ НАСЫЛ КЪАЙГЪЫРАЛАР?

Сен тувгъан улькенинъ дюльберлигини эр ким къайгъырмакъ кереклигини **билирсинъ**.

Хатырла!

Койде адамлар не осьтюрелер ве насыл айванларны асрайлар?

Бакъып чыкъынъыз ве сечип алынъыз!

Нелер — койде осьтюрильген, нелер исе шеэрде азырлангъан?

Тюшюнип бакъ!

Не ичюн Бердянск ве Нежин шеэрлеринде бойле эй-келлер тикледилер?

Икяе эт! Инсанлар шеэр ве койлернинъ сокъакъ-ларыны насыл яраштыра билелер?

Тувгъан ульке табиатынынъ достуна вазифе.

Сокъагъынъыз темиз ве дюльбер олмасы ичюн сен буюклерге насыл ярдым эткенинъ акъкъында икяе тиз.

ЕКЮН ЧЕКЕМИЗ: СЕНИНЪ ТУВГЪАН ШЕЭРИНЪ Я ДА КОЮНЪ НЕНЕН МЕШУР?

Тувгъан улькенънинъ дикъкъаткъа ляйыкъ ерлери акъкъында **икяе эт.**

Пригадай! Тувгъан коюнъ я да шеэринъде энъ дюльбер ер къаердедир?

Тюшюнип бакъ ве икяе эт! Тувгъан улькенънинъ табиятында энъ зияде нени бегенесинъ?

Бакъып чыкъынъыз ве икяе этинъиз! Фотосуретлерде Украинанынъ насыл табият муджизелери тасвирленген?

Аскания-Нова

Къырымдаки Бакъаташ

Свитязь голю

*Къырымдаки
Мермер къоба*

*Днестрнинъ ташлы
ялысы*

Синевир голю

Джур-джур учансувы

Къарадагъ

Достум!

Тувгъан ульке бойлап
дёртюнджи сеяатымыз екюнленди.

Хатырла ве икяе эт!

Нелер акъылыньда къалды,
нелерни бегендинъ?
Сени нелер айретте къалдырды, шашырды?
Анги бильгилер санъа яшайышта керек олад-
жакълар?

Энди исе тувгъан улькемиз Украина бойлап
сеяатымызны девам этемиз.

БЕШИНДЖИ СЕЯТ: МЕНИМ УЛЬКЕМ – УКРАИНА

ВАТАН – БУ, НЕ?

Сен озь улькенъ акъкында даа чокъ билирсинъ.

Хатырла!

«Ер» сёзю не мананы анълата?

Сейяре

Топракъ

Украина

ЕР

Орманлар, озенлер ве тарлалар.
Буларнынъ эписи – меним топрагъымдыр.

Аталар сёзюни акъылымызда тутамыз!

Ватансыз адам – йырсыз бульбуль.

Украиналынынъ хатырлатмасы.

Лейлек ве бульбуль бизни тувгъан топрагъымызны севмеге огрете.

Терек ве отьмек — яшайышнынъ темсил-лериدير.

Халкъымызнынъ севимли темсиллери — гульчембер, къызылчыкъ, сельби, бадем, юке тереги, мелевше, къадифе чечек, ляле.

Бакъып чыкъ ве икяе эт!

Сен Украина ве Къырымнынъ халкъ темсиллери акъкъында нелер билесинъ?

Украина табиатынынъ достуна вазифелер.

«Ана-ватан» сёз бирикмеси насыл пейда олгъаныны тюшюнип бакъ.

Сен Украина ве Къырым акъкъында насыл шиир ве йырларны билесинъ? Оларны айт я да йырла.

УКРАИНА ХАРИТАСЫНДА ЭНЪ МУИМ ШЕЙ – НЕДИР?

Сен Украина харитасында тюземликлер, дагълар, хавузларны корьмек имкяны олгъаныны **билирсинь**.

Хатырла! Сенинь улькенъде ер юзюнинъ насыл шекиллери бар?

УКРАИНА

Окъу!

Ер юзю чешит-тюрлюдир. Онынъ устюнде буюк тюз кенишликлер, дагълар, озенлер, голь ве денъизлер бар. Оларны косътермек ичюн инсанлар хаританен къуланмакъны, хариталарда ер юзюнинъ чешит-тюрлю шекиллерини, мемлекетлерни, шеэр ве койлерни шартлы бельгилернен косътермекни тюшюнип чыкъардылар.

Акылыньда тут!

Харита — бу бир де-бир ернинь уфак-лаштырылгъан тасвиридир.

Тапып биль!

Ер сейяресининь корююши насыл?

Дюнья харитасында Украина къаерде ерлешкен?

Украина харитасында онынь пайтахты — Киевни

тап.

Къырым харитасында онынь пайтахты — Акъмесджитни тап.

Украина ве Къырым табиатынынь достуна ва-зифе.

Украина, Къырым хариталарында энъ муими — не-дир? Буны достларынь ве ана-бабаньнен музакере эт.

СЕН УКРАИНА ве КЪЫРЫМНЫНЪ АНГИ КОШЕЛЕРИНИ ЗИЯРЕТ ЭТМЕГЕ АРЗУЛАЙСЫНЪ?

Сен Украина ве Къырым табиатынынъ дюльберлиги акъкъында **билирсинъ**.

Хатырла! Орманлар инсанларгъа не берелер?
Инсанлар айванларны къаерде отлалар?
Тарлаларда не осьтюрелер?

Чешит кошелернинъ дюльбер манзараларыны **бакъып чыкъ** ве украин шеэрлериндеки табиат акъкъында къараманларымызгъа икяе эт.

Киев

Винница

Львов

Акъмесджит

Тап ве икяе эт! Украинанынь къайсы виляетлеринде орманлар ве чёллер бар? Къайсыларында исе дагълар бар?

Къырымнынъ анги кошелеринде дагълар, орманлар ве чёллер ерлешкенлер?

Украина ве Къырымнынъ табиат раатлыкъ багъчалары

Ивано-Франковск виляети: «Галицк»

Львов виляети: «Сколивски Бескиди»

Тернополь виляети: «Кременецк дагълары»

Къырым: Къарадагъ

Украина ве Къырым табиатынынъ достуна вазифе.

Сен Украина ве Къырымнынъ анги кошелерине бармакъны арзулагъанынь акъкъында икяе эт.

БААРЪДЕ ТАБИАТКЪА СЕЯТ: кезинти-дерс

Сен орманда озюньни насыл тарзда алып бармакъ кереклигини **билирсинъ**.

Хатырла! Табиатта озюньни алып барув боюнджа насыл къаиделер бар?

Табиатны козетмеге огренемиз:

Чешит тереклерде
япракънынъ
тюсю насыл фаркъ
эте?

Кийик эрик,
итбурун, къансиер,
эрылгъан
не вакъыт чечек
ачып башлайлар?

Бадем береги кьае-
рлерде осе?
Ляле ве наргюзлер
не вакьыт чечек
ачалар?

Сиз кезинти
вакьтында
корьген кьуш-
ларнынъ ады не?
Сансарчыкьнынъ
териси насыл
тюсте?

Украина табиатынынъ достуна вазифе.

Не ичюн орманда котеринки давушнен лаф эт-
мек мумкюн дегиль, анълат.

Эвде кезинти акькьында икяе эт.

УКРАИНА ВЕ КЪЫРЫМДА НАСЫЛ ХАВУЗЛАР БАР?

Сен Украина ве Къырымда табиий ве суный хавузлар олгъаныны **билирсинь**.

Хатырла! Сенинь улькенъде насыл хавузлар бар? Оларнынъ адларыны айт.

Бакъып чыкъынъыз ве икяе этинъиз! **Хавузлар насыл олалар?**

Хавузлар

Минераль сув чокърагъы

Канев сув амбары

Салгъыр озени

Акъмезджит сув амбары

**Табиий — табиат
тарафындан**

япылгъан: чокъракълар,
ирмакълар, озенлер,
голлер ве денъизлер.

**Суный — инсанлар
тарафындан**

япылгъан: тыйнакъ, сув
анбарлары — суный
денъизлер.

Тапып биль!

Украинанынь энъ узун озенлери — къайсыларыдыр?

Акылыньда тут!

Украинанынь энъ узун озенлери — бу Днепр, Дунай, Днестр.

Тюшюнип бакъ!

Голь тыйнакътан ненен фаркъ эте? Олар ненен бири-бирине ошайлар? Бу хавузларнынь ангиси — табиат, ангиси исе инсанлар тарафындан япылгъан?

Тапып биль! Украинанынь энъ буюк голлери къаерде ерлешкен?

Ялпуг

Синевир

Свитязь

Украина табиаты достунынъ вазифеси.

Не ичюн ирмакъ озеннинъ кичик къардашы экенини аньлат.

ХАВУЗГЪА СЕЯТ: кезинти-дерс

Хатырла! Табиатта озюньни алып барувнынъ насыл къаиделери бар?

Хавузны тедкъикъ эт:

Хавузнынъ ады не?

Ялысы насыл шекильде?

Хавузнынъ четинде насыл осюмликлер осе?

Хавузнынъ устюнде
бойле осюмликлер
бармы:
сув занбагы,
ряска?

Хавузнынъ янында
насыл
боджек ве
къушларны
расткетирмек
мумкюн?

Украина табиатынынъ достуна вазифе.

Эвде кезинти акъкъында икяе эт.

УКРАИНАДА НАСЫЛ ДЕНЪИЗЛЕР БАР?

Сен Украина Къара ве Азав денъизлерининъ ялысын-да ерлешкенини **билирсинъ**.

Украина харитасыны бакъып чыкъ! Анда Украина ялыларында ерлешкен денъизлерни тап. Оларнынъ ады не? Бу денъизлернинъ ялыларында насыл шеърлер ерлешкен?

Бакъып чыкъ ве тюшюн!

Не ичюн адамлар ялыда раатланмагъа севелер?

Къара денъиз

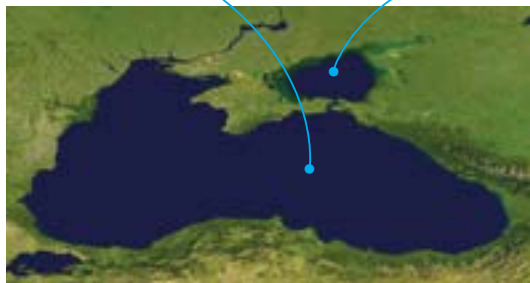
Азав денъизи

Тенъештиринъиз! Къара ве Азав денъизлери колемлерине коре насыл фаркъ этелер?

Къара денъиз

Азав денъизи

Бу денъизлер олардаки сув микъдарына коре насыл фаркъ этелер?

Тюшюнип бакъынъыз! Анги ресимде рессам шартлы оларакъ Къара денъизде, ангисинде исе Азав денъиздеки сувнынъ колемини тасвирлеген?

Бакъып чыкъ ве тапып биль! Къара ве Азав денъизлеринде насыл айванлар яшайлар?

Украина табиатынынъ достуна вазифе.

Сен юнус балыкъкъа чевирильгенинъни тасавур эт. Онынъ адындан Къара я да Азав денъизи акъкъында икяе эт.

УКРАИНА НАСЫЛ ДАГЪЛАРЫНЕН МЕШУР?

Сен Украинада Карпат ве Къырым дагълары олгъаныны **билирсинъ**.

Украина харитасыны бакъып чыкъ! Харитада дагъларны тап. Олар насыл адландырылгъанлар?

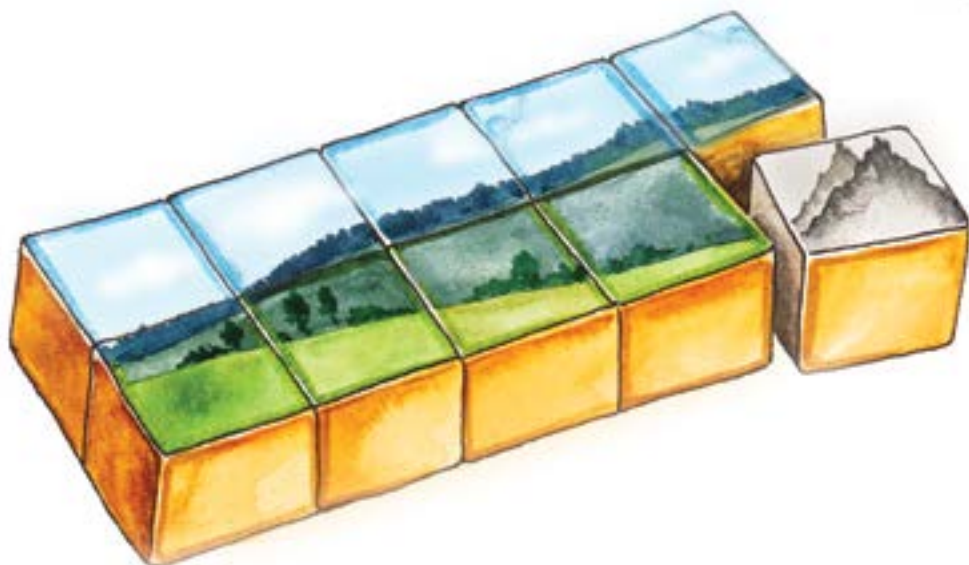
Ай-Петр дагъы

Говерла дагъы

Хатырла! Ер юзюнинъ насыл шекиллери ола?

Украинанынъ анги къысмыны тюземликлер, ангисини исе дагълар къаврап алалар?

Бакъып чыкъ ве теньештир!

Къырым дагълары

Карпат дагълары

Къорувгъа мухтадж олгъан осюмликлер ве айванларнынъ адларыны **акъылынъда тут!**

Борсукъ

Зубр

Цикламен

Тар япракълы наргюз

Украина табиатынынъ достуна вазифе.

Карпат ве Къырым дагъларыны теньештир. Олар ненен фаркъ этелер? Я бири-бирине ненен ошайлар?

ЕКЮН ЧЕКЕМИЗ: УКРАИНА ТАБИАТЫ

АКЪКЪЫНДА НЕЛЕРНИ БИЛЕСИНЬ?

Эгер сен бутюн суаллерге догъру джевап берсенъ,
«Украина табиатынынъ акъикый досту» унваныны
къазанырсынъ.

1. Харита бу, недир?

- а) Ернинъ уфакълаштырылгъан тасвири;
- б) ернинъ корюнюши.

2. Украинада къач денъиз бар?

- а) Учъ денъиз: Каспий, Къара ве Азав;
- б) бир денъиз: четсиз-буджакъсыз захире денъизи;
- в) эки денъиз: Къара ве Азав.

3. Украинада насыл дагълар бар?

- а) Альп ве Къырым;
- б) Къырым ве Карпат;
- в) Карпат ве Альп.

4. Украинада энъ буюк озен къайсы бири?
а) Дунай; б) Десна; в) Днепр.

5. Бу осюмликлернинъ ангилери Украинанынъ
Къырмызы китабына кирсетильмеген:
а) беяз акъбардакъ; буюк сон; орман замбагъы;

б) наргюз; карпат чанъ чечеги; билотка;

в) маматеке; гуль; чува чечеги.

6. Бу айванларнынъ ангилери Украинанынъ Къырмазы китабына кирсетильген?

а) Къара денъиз белугасы; дунай лососи; къараденъиз денъиз тайчыгъы;

б) сансар; кирпи; куль ренкли къоян;

в) озен сув самыры; беяз юнус балыгъы; вашакъ.

Анълат ве акъылыньда тут!

Украина табиатыны кърорумакъ — адамларнынъ омюрини кърорумакъ, демектир!

Достум!

Украинанынъ дюльбер кенишликleri бойлап
бешинджи сеяатымыз екюнленди.

Хатырла ве икяе эт!

Нелер акъылыньда кълды,
нелерни бегендинъ?

Сени нелер айретте кълдырды, шашырды?
Анги бильгилер санъа яшайышта керек олад-
жакълар?

Табиатшынаслыкъ дерслери сенинъ
энь бегенген дерслеринъ олдымы?

**ТАБИАТ ДЖЕНАПЛАРЫНЫНЪ
МАЛЮМАТЛАР БЮРОСЫ:
танып биль ве акъылыньда тут!**

А – Г

Акула

Акъбардакъ

Арслан

Аху дуту

Бадем

Балкъурт

Бамбук

Банан

Беяз аюв

Борсукъ

Гогерджин

Гуль

Банан — дюньядаки энъ буюк от осюмли-
ги олгъаныны билесинъми.

Бир бакъкъанда банан пальмагъа бенъ-
зей. Лякин ойле дегиль. Банан — терек
дегиль, от! Лякин пек балабан.

Ер акъкъында шиирий сатырларны
акъылында тут!

*Джумерт ер,
кунешни север,
осюмликлер ондан пек осер!*

Д – К

Деве

Деве къушу

**Денъиз
тайчыгъы**

Дефне

Дувадакъ

Дут

Зурафе

Зердали

Итбурун

Кактуслар

Керкедан

Кестане

Кёр сычан

Кийик кърт

**Топракъ акъкъында шиирий сатырларны
акъылыньда тут!**

*Кезем, юрем папарналар арасында:
Чечеклери мефтюн эте озюне?
Осюмликлер гуя анълайлар мени,
Салланалар, динъленелер сёзюме?*

Кобелек

Колибри

Къ – Н

Къараджа

Къартал

Къарылгъач

Къашыкъ агъач

Къырмыскъа

Лейлек

Ляле

Мантар

Мелевше

Мушмолла

Нарат

Наргюз

**Сув акъкъында ширий сатырларны
акъылыньда тут!**

*Адамларны рухландыра,
Ярыкълыкь бере юзге.
Кучь бере беденлерге
Сувдыр кучь берген бизге.*

Пападие

Папий

**Пелит
фындыгъы**

Пингвин

Савускъан

Самыр

Сельби

Сом балыгы

Сув самыры

Сувсар

Сыгъырчыкъ

Тавус кышу

Такътакъкыш

**Турна
балыгы**

Осјумликлер ве айванларны козет — о вакъыт санъа табиатнынъ чокътан-чокъ аджайип сырлары ачылыр.

Ф — Я

Филь

Фындыкъ

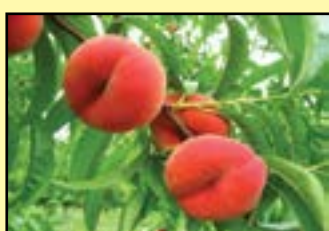
Чинар

**Чыкъчыкъ
балабан**

Джилек

Шефтали

Элек балыгы

Эмен

Юке тереги

Юнус балыгы

Элек балыгы денъиз тубюнде яшай. О, ачыкъ тюз, кёр тарафында ята, эки козю де дигер, кью ренкли тарафында ерлешкен. **К** арифинен башлангъан дигер балыкъларнынъ адыны да акъылынъда тут.

КЪЫРЫМТАТАРАДЖА-РУСЧА-УКРАИНДЖЕ ЛУГЪАТ

Адет — привычка — звичка
акъбардакъ — подснежник — проліска (пролісок), підсніжник
акъкъайын — берёза — береза
алтын балыкъ — золотая рыбка — золота рибка
арарет — тепло — тепло
арекет тарзы — поведение — поведінка
арекет этюв — движение — рух
асралгъан осюмликлер — культурные растения — культурні
рослини
аху дуту — малина — малина

Багъча — парк — парк
бакъаяпракъ — подорожник — подорожник
балкъурт — пчела — бджола
беден — тело — тіло
бенъзерлик — схожесть, подобие — схожість, подібність
бенъли балыкъ — форель — форель
берекет — урожай — урожай
беяз аюв — белый медведь — білий ведмедь
бойнузлы къонъуз — жук-рогач — жук-рогач
борсукъ — барсук — борсук
бостан — огород — город
був — пар — пара
бурундукъ — бурундук — бурундук
бурюльген — ежевика — ожина

Вашакъ — рысь — рись

Гуль шырасы — нектар — нектар

Гъыдаландырыджы мадделер — питательные вещества —
поживні речовини
гъыдаланув — питание — живлення

Дагъ джынысы — горная порода — гірська порода
дагъ озени — горная река — гірська річка
деве къушу — страус — страус
денъиз тайчыгъы — морской конёк — морський коник
дефне тереги — лавр — лавр
дувадакъ — дрофа — дрохва
дут — тутовник, шелковица — шовковиця

Ер емиши — ягода — ягода
еране — герань — герань

Ёлдаш — спутник — супутник
ёнджа — клевер — конюшина

Зердали — абрикос — абрикоса
зурафе — жираф — жирафа

Илядж къутусы — аптечка — аптечка

ине япракълы — хвойный — хвойний
ири парча — глыба — брила
ирмакъ — ручей — струмок
итбурун — шиповник — шипшина

Йипек кобелеги — шелкопряд — шовкопряд
йыртыджы — хищник — хижак

Карпат чань чечеги — карпатский колокольчик — дзвоник
карпатський

кевде — туловище — тулуб
кевде — ствол — стовбур
кёр сычан — крот — кріт
керкедан — носорог — носоріг
кестане — каштан — каштан
кетен оты — лён — льон
кийик айванлар — дикие животные — дикі тварини
кийик къурт — оса — оса
кийик осюмликлер — дикорастущие растения — дикорослі
рослини

кийик эрик — черёмуха — черемха
кокчекъуш — сойка — сойка
кокюс — грудь — грудь
кошели чакъыл — щепень — щепінь
кубре — перегной — перегній
кукуккъуш — кукушка — зозуля
кучелек — щенок — цуценя

Къанат — перо — перо
къанатлар — крылья — крила
къансиер — калина — калина
къанун — закон — закон
къапыста кобелеги — билан капустный, капустница — білан
капустяний

къара лейлек — аист черный — лелека чорний
къараджа — косуля — косуля
къартал — орёл — орел
къарылгъач — ласточка — ластівка
къарынчыкъ — брюшко — черево
къашкъаш — мак — мак
къашыкъ агъач — клён — клен
къашыкъ къуш — пеликан — пелікан
къая — скала — скеля
къонъузчыкъ — жучок — жучок
къурт — червь — черв'як
къылыкъ — повадка — повадка

Лейлек — аист — лелека

Маматеке — одуванчик — кульбаба
манзара — пейзаж — пейзаж, краєвид
махлюкъ — живое существо — жива істота

мелевше — фиалка — фіалка
мермер — мрамор — мармур
муджизе — чудо — диво
мушмолла — боярышник — глід
мышыкъ баласы — котёнок — котеня

Накълие — транспорт — транспорт
нарат — ель — ялина
наргюз — нарцисс — нарцис

Оба — холм — горб
озен сув самыры — выдра речная — видра річкова
орман занбагъы — лесная лилия — лілія лісова
осюмликлернинъ къурулышы — строение растений — будова
рослин

Папагъан — попугай — папуга
пейгъамбер дѣгмеси — ландыш — конвалія
пелит фындыгъы — жёлудь — жолудь
пул — чешуя — луска

Раатлыкъ багъчасы — парк — парк

Савускъан — сорока — сорока
сай — мелкий (не глубокий) — мілкий
сакин — медленное (течение) — повільна (течія)
сансарчыкъ — белочка — білочка
сап — стебель — стебло
сары асма къуш — иволга — вивільга
сейяре — планета — планета
сеят — путешествие — мандрівка
сом балыгъы — сом — сом
сув анбары — водохранилище — водосховище
сувсар — куница — куниця
сыгъын — олень — олень
сыгъырчыкъ — скворец — шпак
сырлы боджек — божья коровка — семикрапка

Табиат — природа — природа
табиатшынаслыкъ — природоведение — природознавство
табий мадде — природный материал — природний матеріал
табон балыгъы — карась — карас
тав джилеги — земляника — суниця
тавус къушу — павлин — павич
такътакъкъуш — дятел — дятел
тамыр — корень — корінь
тар япракълы наргюз — нарцисс узколистный — нарцис вузьколи-
стий
терек къабугъы — кора дерева — кора дерева
тери — мех — хутра
тола — кирпич — цегла
топракъ — грунт — ґрунт
торгъай юзюми — смородина — смородина

турна балыгъы — щука — щука
тыйнакъ — пруд — ставок
тыртыр — гусеница — гусениця
тюземлик — равнина — рівнина
тюземлик озени — равнинная река — рівнинна річка

Улакъ — козлёнок — козеня

Фаалиет — деятельность — діяльність
филь — слон — слон
френк юзюми — крыжовник — порічка

Хавуз — водоём — водойма
хавфлыкъ — опасность — небезпека

Чавдар — рожь — жито
чайыр — луг — лука
чакъыл — галька — гулька
чалы — куст — кущ
чам береги — сосна — сосна
череп — горшочек — горщик
чечек тозу — пыльца — пилок
чечекли осюмликлер — цветковые растения — квіткові рослини
чечеклик — клумба — клубма
чува чечеги — астра — айстра
чыкъчыкъ балабан — улитка — равлик

Джанавар — зверь — звір
джанлы табиат — живая природа — жива природа
джанлы табиат кошеси — живой уголок — живий куток
джансыз табиат — неживая природа — нежива природа
джысым — тело — тіло

Шакъайыкъ — пион — півонія
шартлы оларакъ — условно — умовно
шекер чюкюндири — сахарная свёкла — цукровий буряк
шеффаф — прозрачный — прозорий
шифалы — лекарственный — лікарський
шифалы пападие — ромашка лекарственная — ромашка лікарська

Эбедий ешилъ — вечнозелёное — вічнозелене
эв айваны — домашнее животное — свійські тварини
элек балыгъы — камбала — камбала
эльге алыштырмакъ — приручить — приручити
эмен — дуб — дуб
эрылгъан — сирень — бузок
эшек арысы — шмель — джміль

Ювез — рябина — горобина
юке береги — липа — липа
юнус балыгъы — дельфин — дельфін

Ялдавуч — плавник — плавецъ
янгъын — пожар — пожежа
япракълы — лиственный — листяний

Дерсликнинъ алы акъкъында

№	Талебенинъ ады ве сойады	Окъув йылы	Дерсликнинъ алы		Баа
			йыл башына	йыл сонъуна	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

ГРУЩИНСЬКА Ирина Василівна

Природознавство

Підручник для 1 класу загальноосвітніх навчальних закладів

(кримськотатарською мовою)

Перекладач *Велієва Ельмаз Аблязізівна*

В оформленні підручника використано фотографії:

В. Адаменко, А. Віксенка, С. Клименка, С. Ковальчука, І. Красуцького, П. Молодчика, В. Соловійова, а також інтернет-ресурси сайтів Вікіпедія, photoukraine, IloveUkraine, fotographia.com.ua, 7chudes.in.ua, dyvokraj.com

Художній редактор *Н. Дмитрова*

Технічний редактор *Л. Алєніна*

Директор *І.Б. Чегертма*

Редактор *Г.М. Дудакова*

Коректор *Е.А. Ібрагімова*

Оператор *А.В. Весєлов*

Підписано до друку 12.07.2012 р. Формат 70x100^{1/16}. Папір офестний.

Гарнітура «PragmaticaC». Умовн. друк. арк. 12,02+0,33 форзац.

Обл.-вид. арк. 12,99+0,55 форзац. Обсяг 9,25 друк. арк.

Тираж 805 прим. Зам. № 230.

КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав»

95000, м. Сімферополь, вул. Горького, 5.

Е-mail: krimuchpedgiz@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ДК №508 від 26.06.2001 р.

При верстці використано електронний макет **ТОВ «Видавничий дім «Освіта»**
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції»

Серія ДК № 4073 від 26.05.2011 р.

03057, Київ, вул. О. Довженка, 3

Сайт: www.osvita-dim.com.ua

Надруковано у ТОВ «Видавництво «Вперед»

97534, АРК, Сімферопольський район, с. Строгонівка, вул. Лікувальна, 1.